

Tudestg, franzos, talian e rumantsch – svilup istoric da las linguas en Svizra, part 1

■ La situaziun linguistica odierna da la Svizra è il resultat d'ina lunga istoria da linguas cun in decurs ch'è er vegnì influenzà tras la situaziun geopolitica dal pajais. En il territori actual da la Svizra èn sa domiciliadas differentas gruppas linguisticas da l'Europa. Ils dus pievels ils pli vegls da l'antica preromana ch'èn enconuschents en quest territori èn ils Rets ed ils Celts. A partir da la fin da l'emprim tschientaner a.C. fin 400 s.C. è il territori vegnì romanisà dals Romans e da differentes auters pledaders da linguas neolatinas. Ina terza componenta linguistica han purtà ils

Germans. Dapi il 5avel e 6avel tschientaner èn ils Alemans immigrads nà dal nord, èn penetrads successivamain en ils abitadis existents fin a las Prealps ed en parts dal territori alpin ed han stabilì là in territori linguistic german; ils Burgognais ch'èn immigrads en la Svizra romanda èn dentant vegnids romanisads, medemamain ils Lango-

Introducziun: La situaziun odierna en survista

La situaziun linguistica da la Svizra correspunda a la posiziun dal pajais enturn il center dal massiv da las Alps, en la regiun da tgina dal Rain, dal Rodan, dal Tessin e da l'En. Il territori vegn circumdà da divers gronds pievels e gruppas linguisticas che stendan lur bratschs laterals viaden en la Svizra. La Svizra odierna, cun sias quatter linguas naziunales uffizialas, è in'expressiun tardiva d'in svilup istoric e linguistic cumplitgà e variant. Las relaziuns quadrilinguas odiernas èn be in'equilibraziun, ina guilivaziun, ma er in rinforz da diversitads istoricas e linguisticas pli veglias. Quellas èsi da contemplar curtamain, per insumma pudair chapir la communidà linguistica e culturala da la Svizra odierna en la regiun da transiziun tudestg/romana, e per pudair enleger il svilup istoric dals cunfins linguistic e da lur stadi actual.

Il cunfin tudestg-franzos

Sch'ins contempla la charta da la Svizra quadrilingua e da sias linguas vischinas, constatesch'ins l'emprim in maletg remartgablamain inegal. La lingua tudestga – or dal puntg da vista dals dialects l'aleman dal sid u il tudestg svizzer – tanscha viaden en l'entira regiun da la Svizra e sa fora sco in cugn pli e pli stretg dal nord vers il sid, fin en e sur las Alps e fin al Monte Rosa. Quest tudestg dals Svizzers vegn circumdà da trais varts da differentas linguas romanas cun mingamai in territori linguistic pli u main compact. Al vest, nà da la Frantscha, sa dera la franzos vers la Svizra e furma unitads territorialas pli grondas en il Giura, al vest da la Svizra Bassa, al vest da las Prealps ed al vest da las Alps Centralas, plinavant en la Val dal Rodan en il Vallais Sut. Uschè lunsch ch'igl existan anc dialects (patois), sa tracti qua oravant tut

dal franco-provenzal ed en il Giura dal Nord da dialects franzos; ma en las grondas citads romandas predominescha quasi nunlimitadamain dapi tschientaners il franzos «da scrittura», cun ina tscherta componenta regiunala.

Il territori da lingua taliana

Al sid da las Alps, en il Tessin ed en las quatter valladas grischunas Poschiavo, Bregaglia (davent da Malögia), Mesolcina e Val Calanca, vegn discurre talian u il lombard alpin, u insumma il lombard. Quests territoris linguistic èn separads cleramain vers il nord tras ils impurtants pass dal Gottard, dal San Bernardino, dal Malögia e dal Bernina. Percunter è sa mantegnì en la vischnanca muntagnarda da Bosco-Gurin (sco er a Pomat al sid dal pass San Giacomo en il Piemont ed er anc en insaquantas autras vischnancas al sid dal Monte Rosa) il tudestg arcaic dals Guaisers, oriundamain emigrants dal Vallais Sura tudestg. Er il talian dispona en Svizra d'in territori pli grond, orientà vers il sid e sa derasond impasantamain vinavant en l'Italia.

La situaziun dal rumantsch

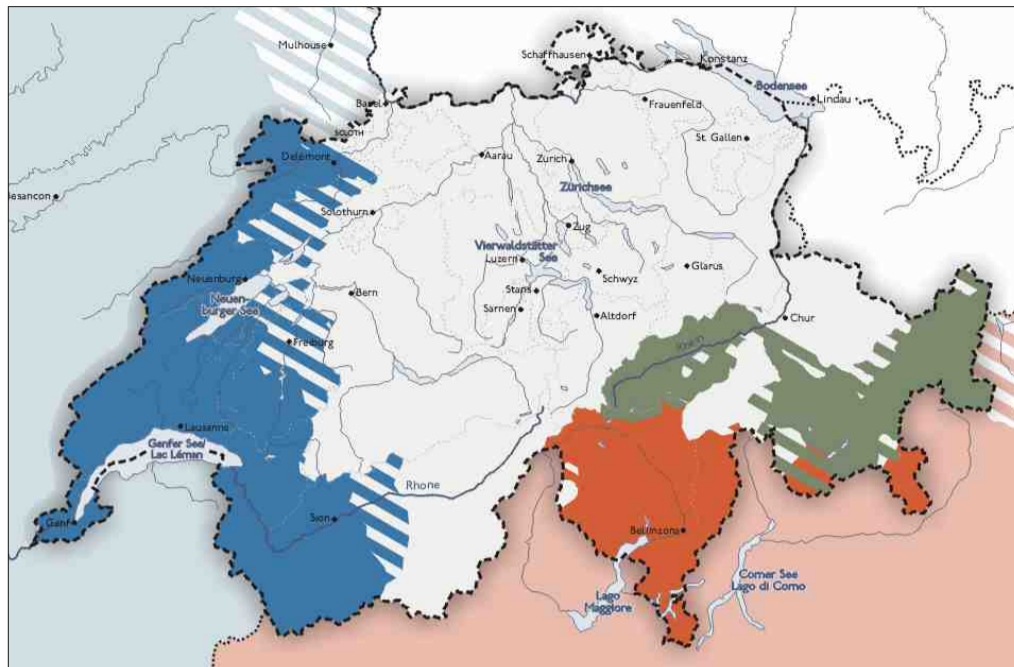
Tut autra è la situaziun dal retoromantsch cun in territori linguistic stratg depart. Sia derasaziun, pli baud respectabla, è gia en ils emprims tschientaners s.C. vegnida restrenschiada considerablaimain fin al Lai da Constanza ed en il Gasterland (sper la Linth a Lai Rivaun) sco er en il chantun Glaruna. Quest territori è vegnì diminuì adina pli fitg tras ils Alemans nà dal nord ed en il temp medieval tardiv tras l'immigraziun dals Guaisers nà dal Vallais Sura en Valragn, Stussavgia, Avras, Sursaisa, Tavau ed Arosa, per numnar mo lur regiuns las pli impurtantas. Cun quai è la veglia unitad rumantscha dal Grischun vegnida destruida tant nà dal nord sco nà dal sid-vest. Uschia na sa lascha betg pli discurre d'in territori rumantsch compact, tant pli ch'er la communidaziun cun il ladin en l'ost (Dolomitas) è interrutta, dapi ch'il Vnuost en il Tirol dal Sid è vegnì tudestgà durant il temp medieval tardiv.

Il rumantsch è damai la suletta da las quatter linguas naziunales da la Svizra che posseda nagina colliaziun linguistic-geografica cun in intschess linguistic a l'exteriur. Il rumantsch stat perquai per gronda part sulet. Ses parents ils pli d'aters, il ladin central en las Dolomitas ed il furian a l'ost da l'Italia dal Nord, èn situads lunsch davent. Sco suletta lingua svizra na posseda il rumantsch er nagina unitad chantunala esclusiva.

Istorgia da las linguas dapi dus millennis

Las ragischs preromanas

La Svizra è adina stada in pajais da pliras u bleras linguas. Las duas componentas fundamentalas dal temp antic preroman sin intschess dal pajais èn ils Rets a l'ost ed ils Celts en il Giura, en la Bassa e per part er en las Alps, plinavant en la Leventina (Leponts) ed en il rest dal Tessin. Quant enavant che pievels anc pli vegls dals millennis a.C. tanschan viaden en Svizra, na po la scienza linguisti-

Situaziun odierna da las linguas en Svizra.

CHARTA: MAPROOM / CC BY-SA 3.0

ca betg definir pli precis, malgrà las ritgas scuvertas archeologicas. Perquai discurre davent quest temp mo en maniera nundefinida da vegls purtaders linguistic europeics ed al sid da la Svizra forsa anc da Ligurs. Il retic ed il celtic èn damai las linguas da basa segiras dal pajais, quai che sa mussa anc en blers nums da lieus e da cuntradas. Consequentamain èn ils umanists svizzers sa referids als Helvets sco la basa principala d'origin celtic da la Svizra. Ins discurre er oz anc da la Confoederatio Helvetica (u sco abbreviazion: CH) en la denominaziun internaziunala latina da la Confederaziun svizra.

Ils Romans

Cun il domini e l'administraziun dals Romans (a partir da la fin da l'emprim tschientaner a.C. fin enturn il 400 s.C.) ha cumenzà la romanisaziun dals differentes pievels celtics e retics. Or da quest fundament èn sa sviluppads il gallo-roman u franzos al vest, il lombard alpin u talian al sid ed il rumantsch u las linguas romanas alpinas a l'ost. La segunda basa linguistica da la Svizra è damai la lingua italo-romana en maschaida cun il celtic ed il retic.

Immigraziun dals pievels germans

Sco terza componenta cumparan sin territori svizzer ils Germans che sa mussan en differentas furmaziuns: Ina giada sco Alemans, ils fundatur da la Svizra tudestga odierna. Els èn sa chasads l'emprim en il nord da la Svizra dapi il 5avel e 6avel tschientaner s.C., vegnind nà dal nord, da la regiun dal Rain Superiur dal Hegnau e da la regiun al nord dal Lai da Constanza, ed han pudì derasar e francar lur territori linguistic dapi 1500 onns. Els èn ils vairs fundatur da la Veglia Confederaziun. La segunda gruppa germana èn ils Burgognais, romanisads gia baud en il 5avel e 6avel tschientaner. Els populavan la Svizra dal vest, spezialmain la regiun da Geneva-Losanna (e lung il Rodan fin a Lyon). Il terz pievel d'origin german èn ils Langobards, medemamain romanisads gia baud. Els populavan il Tessin dal Sid.

En l'emprim millenni s.C. ha pia gi lieu en Svizra tant ina germanisaziun da Romans tras ils Alemans en la Svizra dal Nord ed en la Svizra Centrala, en la regiun da l'Aara e fin en il Vallais, sco er ina romanisaziun da Burgognais en la Svizra dal Vest e da Langobards en la Svizra dal Sid.

Facit

L'istorgia linguistica da la Svizra n'è damai tuttavia betg stada dominada be d'ina germanisaziun successiva, sco quai ch'i vegn pretendi mintgatant; ins po er constatar svilupps da romanisaziun da linguas germanas. La Svizra quadrilingua dad oz represchenta pir da dretg in'equilibraziun da questas differentas

rasadas da linguas e pievels, e scadina da questas quatter linguas odiernas po sa referir ad in'istorgia d'almain 1500 onns sin l'intschess dal pajais. Las quatter linguas da la Svizra èn en mintga cas considerablaimain pli veglias che la furmaziun dal stadi svizzer dal 1291. Las quatter linguas naziunales furman insatge sco il fundament spiertual primar dal pajais e da la populaziun.

Furmaziun dals cunfins linguistic

Ils contacts cun la lingua ed il svilup da cunfins linguistic en la regiun alpina èn process continuants. Sin basa da la perscrutaziun linguistica, oravant tut la perscrutaziun dals nums (la toponomastica) e la geografia da linguas (linguistica d'areals), als pon ins persequitar pli che 2000 onns enavos, en mintga cas fin en l'emprim millenni a.C. Perditgas istoricas directas èn dentant avant maun pir dapi il temp autmedieval e medieval tardiv tras indicaziuns en las scrittiras istoricas da las claustras, lura surtut da l'epoca da l'umanissem e da la litteratura scientifica davant las Alps dal 17avel e 18avel tschientaner. Els documents statistics na van per regla betg enavos pli lunsch ch'en il 19avel tschientaner. Quels èn dentant ils sulets che pon sclerir pli detagliadamain las relaziuns linguisticas en connex cun la situaziun demografica.

Immigraziun dals Alemans

La furmaziun dal cunfin tudestg-roman, q.v.d. dal tudestg-franzos, tudestg-talian e tudestg-rumantsch, sa lascha verifitgar dapi il temp medieval tempriv sco maletg da l'immigraziun dals Alemans en la Svizra odierna. Gia en il 5avel tschientaner s.C. aveva il pievel dals Alemans or da la Germania dal Sid cuntanschi, sin sia migraziun paschavla vers il sid, las cuntradas gist al nord dal Rain en la regiun da Basilea ed en il chantun da Schaffusa. A partir dal 6avel fin il 8avel tschientaner han ils Alemans colonisà oravant tut la regiun dal Rain Superiur, il Giura svizzer tudestg e la Svizra Bassa fin a las Prealps e per part las valladas alpinas las pli impurtantas. Davent dal 9avel tschientaner cuntanschan els er il Vallais Sura.

En quest connex ston ins considerar ch'il cunfin linguistic tudestg-roman n'era l'emprim tuttavia betg nuninterrut e linear. El è sa furmà pir toc per toc en las valladas abitadas principalas, sin fundament da regiuns primarmain bilinguas. Quai è d'attribuir al fatg che bleras cuntradas prealpinas ed alpinas èn vegnidas urbanisadas dals Alemans pir en il temp autmedieval e medieval tardiv ed eran damai restadas avant ditg senza ina colonisaziun stabla.

En tschertas cuntradas da la Svizra tudestga era percunter sa mantegnida ina populaziun romana sur il temp roman ora fin lunsch en il temp medieval tempriv, per exempel en la regiun da Basilea-Giura enturn il vegl Augusta Rau-

rica, a la riva meridionala dal Lai da Constanza, en la Val dal Rain Songagliaisa, en la regiun dal Lai Rivaun/Val da la Seez ed en intginas valladas prealpinas ed alpinas.

Vers ils cunfins linguistic odierns

Sco emprims tocs da cunfin linguistic che sa spostan pass per pass en direzioni dals cunfins linguistic odierns, pon ins considerar la regiun da Bienna, la vallada sura da l'Aara e sias valladas laterals, la regiun dal Lai dals Quatter Chantuns, la vallada sura da la Reuss al sid dad Altdorf, il Gasterland (a las rivas da la Linth sut il Lai Rivaun), la regiun dal Lai Rivaun e la part sut da la Val dal Rain Songagliaisa.

En il Vallais Sura cumenza la germanisaziun en la part mez da la Val dal Rodan al vest da Visp. Al vest ed al sid da la Svizra era il cunfin linguistic tudestg-roman sa spustà per gronda part sin la lingia odierna. La germanisaziun da la regiun da Murten succeda dentant pir en il 16avel tschientaner. En il Vallais era il tudestg percunter s'avanzà per part fin en la regiun da Sitten/Sion, quai ch'è pli tard lura puspè vegnì revocà.

Bler pli plaun sa midan ils cunfins linguistic en la Svizra dal Nordost ed en il chantun Grischun, nua ch'il process da midada da la lingua romana al tudestg dura en la Vallada dal Rain en fin a Cuira fin en il 14avel tschientaner, entant che las valladas grischunas suondan, tut segund lur situaziun alpina, pir en il temp modern, sch'ellas n'èn betg gia vegnidas tudestgadas pli baud dals Guaisers. Lezs immigreschan tranter il 12avel ed il 14avel tschientaner nà dal Vallais Sura e coloniseschan las regiuns las pli autas da las valladas.

Las linguas en la Veglia Confederaziun

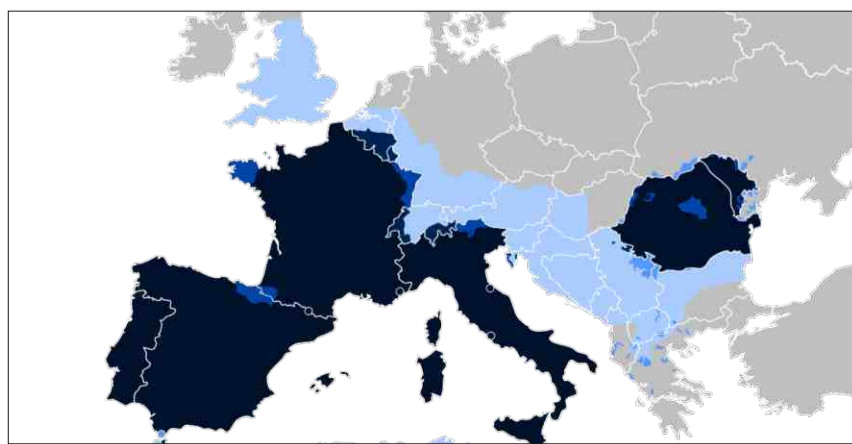
La Veglia Confederaziun dal 1291 cun ses 13 chantuns a partir da 1513 era en mintga cas predominantamain tudestga. Friburg è dentant adina stà biling; ils lieus aliads dal Vallais dastg'ins considerer sco tudestgs (cun terras subditas en il Vallais Sut), il Grischun sco tudestg, rumantsch e talian. Ina part da las regiuns subditas restan da lingua franzosa (Vad) e da lingua taliana (Tessin). In fatg impurtant è dentant che blers chantuns da la Veglia Confederaziun s'allieschan gia baud cun la republica da la citad da Geneva a partir dal 1526, uschia ch'igl exista gia en la Veglia Confederaziun ina tscherta orientaziun pli profunda vers la regiun linguistica franzosa.

La presentaziun:

Dossier «Svilup istoric da las linguas en Svizra».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=4559
www.chattà.ch

Extensiuon maximala dal latin dal temp da l'Imperi roman (blau cler).

CHARTA: PD